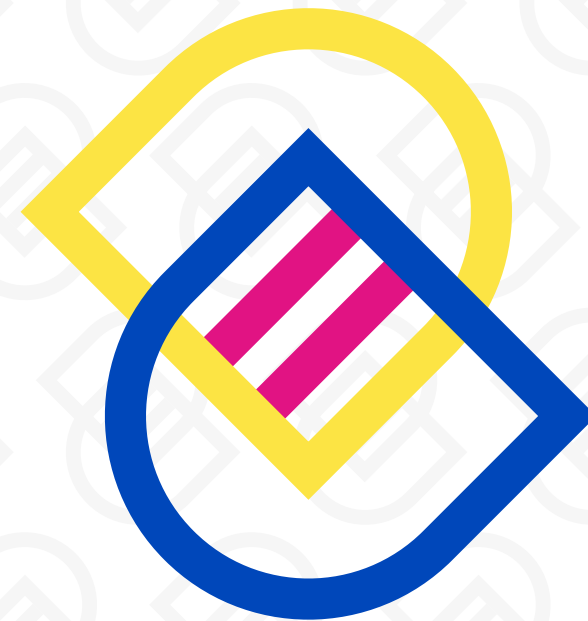

_SEGURETAT I JERARQUIA LINGÜÍSTIQUES A ESPANYA I ITÀLIA

Vicenta Tasa Fuster

**Càtedra de
Drets Lingüístics**

© VICENTA TASA FUSTER

Directors:
VICENTA TASA FUSTER
RAFAEL CASTELLÓ COGOLLOS

Edició:

Vicenta Tasa Fuster.

És doctora en Dret Constitucional per la Universitat de València i professora del Departament de Dret Constitucional i Ciència Política i de l'Administració de la Facultat de Dret de la Universitat de València, també és professora-col·laboradora de Dret Constitucional de la Universitat Oberta de Catalunya. Actualment és codirectora de la Càtedra de Drets Lingüístics de la Universitat de València i membre de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

La seua tesi doctoral va rebre el Premi Extraordinari de Doctorat 2017-2018 de la Universitat de València.

L'any 2017 va ser guardonada amb el Premi de Dret Manuel Durán i Bas de l'Institut d'Estudis Catalans per l'obra, Drets lingüístics i ordenament constitucional: seguretat lingüística vs. Jerarquia lingüística. Un estudi comparat de Suïssa i Espanya.

El 2020 va rebre el Premi Jesús Tusón a la Diversitat Lingüística de la Xarxa Vives d'Universitats, pel treball, Llengua i Estat. Suïssa i Espanya davant la diversitat lingüística.

Les seues principals línies d'investigació són els drets lingüístics i les polítiques públiques lingüístiques, els estudis de gènere i la innovació docent. És autora de diverses monografies i articles sobre aquestes matèries.

SEGURETAT I JERARQUIA LINGÜÍSTIQUES A ESPANYA I ITÀLIA

AUTORA:

Vicenta Tasa Fuster

Primera part

CONSIDERACIONS INTRODUCTÒRIES

Isaiah Berlin, en una aguda crítica del mite uniformista de Babel i de la idea que hi subjau, d'un món homogeni i sense diversitat lingüística i ideològica, afirmava que «la Torre de Babel va ser pensada per a ser unitària, un enorme edifici singular que arribara al cel i que tinguera una única llengua per a tothom. Però al Senyor no li agradava [l'uniformisme i la va destruir]. En relació amb això, hi ha una història jueva que explica que a un bon rabí se li va aparèixer de sobte un monstre espantós i ell va exclamar: 'Lloat siga el Senyor nostre Déu que ha introduït una varietat tan gran entre les seues criatures'» (Berlin, 1991)¹.

No obstant això, l'evidència de la diversitat i la pluralitat humanes conviu des d'antic amb una voluntat uniformista, jerarquitzant i totalitzadora que, en general, està vinculada a formes diverses de dominació política, econòmica, social i intel·lectual. Aquest impuls homogeneïtzador no se circumscriu al món europeu i occidental ni a l'època contemporània. Però amb la Il·lustració europea i la seua creença en el progrés i en l'existència de pobles (i llengües) civilitzadors i pobles (i llengües) del passat que havien de ser «civilitzats», i amb l'expansió, des del segle XIX, dels models dominants d'estat nació i de colonització occidental, la diversitat lingüística del món no ha fet més que retrocedir, a una velocitat més gran que la pèrdua de biodiversitat (Sutherland, 2003).

Des de la Revolució Francesa de 1789 ha estat predominant en la major part d'Europa la concepció de l'estat nació com una realitat que considerava estat, nació i llengua com un tot únic i coincident. És paradigmàtic, en aquest sentit, que en l'etapa jacobina de la Revolució Francesa s'elaboren informes com el Barère (1794) on s'afirma que en una «República una i indivisible, [només és possible] l'ús únic i invariable de la llengua de la llibertat», el francès, perquè les altres llengües de França són llengües del passat, o l'informe Grégoire (1794) que estima perillós i inacceptable que només tres milions de persones de la França revolucionària parlaren francès sobre un total de 28 milions de persones.

Així doncs, d'acord amb els postulats totalitaris jacobins, l'estat ha de tenir una única llengua i l'ús general d'aquesta llengua és l'instrument principal per

¹ La traducció d'aquesta cita i totes les següents al català és nostra.

a fer un poble i una nació únics i diferenciats: la uniformitat lingüística és la via per a construir una nació i l'estat és l'actor principal del model *state builds nation* ('l'estat construeix la nació'). Poc després, com a reacció a l'expansió militar napoleònica, s'obrirà pas a una altra mirada teòrica sobre les llengües, la nació i l'estat. Entre desembre de 1807 i març de 1808, Johann Gottlieb Fichte duu a terme els seus discursos adreçats a la nació alemanya (Fichte, 1977 [1808]), en els quals afirma que la llengua és l'ànima d'un poble, és l'aspecte determinant de la identitat individual i col·lectiva d'un poble i de la seua cultura, dona forma a la nació, i conclou que tota nació (llengua) sense un estat propi ha d'aspirar a realitzar-se en un estat propi, seguint el model *nation builds state* ('la nació construeix l'estat'). En altres paraules, la llengua configura de forma determinant els diferents pobles o nacions i els pobles només són realitats plenament desenvolupades quan compten amb un estat propi. Aquesta concepció fichtiana lliga de manera indissoluble l'individu amb la llengua i la cultura maternes i, com la concepció jacobina, tot i que amb una lògica diferent, també imposa una realitat col·lectiva als individus, sense cap mena d'alternativa i capacitat de decisió.

Amb tot, mentre que l'uniformisme lingüístic jacobí seguia les concepcions il·lustrades que jerarquitzaven les llengües —tot afirmant l'existència de llengües de cultura internacional i progrés amb dret a projectar-se cap al futur i llengües sense «cultura», condemnades a desaparèixer amb el temps o, com a molt, a ser usades com a elements del folklore arcaic (Litschitz 2011)—, la proposta de Fichte afirmava el valor de la diversitat lingüística i reivindicava les llengües i les cultures populars per damunt de les formes culturals i lingüístiques elitistes i estatalistes.

A més a més, l'expansió colonial i l'imperialisme europeus han tingut com a conseqüència la presència creixent de les llengües dominants d'alguns estats europeus a Amèrica, Àfrica, Oceania i, en menor mesura, Àsia. Les potències europees occidentals que van guanyar la cursa colonial entre els segles XVI i XIX van imposar les seues llengües fora d'Europa i dels seus territoris originals, cas de l'anglès, el castellà, el francès, el portuguès i, en menor mesura, el rus. Els estats que van perdre la carrera o hi van arribar molt tard veieren les llengües dominants pròpies essencialment recloses a l'espai europeu, casos del

neerlandès, l'alemany o l'italià. Les llengües minoritàries dels estats colonitzadors, generalment ignorades i excloses dels usos oficials, lluny d'expandir-se, van haver de fer front, de manera cada vegada més forta, a l'expansió de les llengües «estats» dins del territori on habitualment es parlaven de manera gairebé exclusiva les llengües minoritàries i a fenòmens de minorització lingüística. De fet, la llarga i persistent tasca dels nacionalismes estats i l'acció nacionalitzadora dels aparells de l'estat a través de l'exèrcit, els tribunals de justícia, l'administració, l'escola i el mercat únic ha contribuït a crear imaginari col·lectius que tendeixen a veure de manera immediata els ciutadans i els territoris dels estats nació com a realitats lingüístiques i culturals úniques, homogènies i similars als estereotips sobre l'estàndard de la llengua principal de l'estat, i hi han assentat una ideologia nacionalista de formes banals i aparentment irrellevants (Billig, 1995). Però, malgrat imaginar-nos realitats estats lingüísticament uniformes, l'existència d'estats amb una única llengua és un fet que no es dona pràcticament enlloc del món.

El tercer planeta del sistema solar té uns 200 estats i, segons la UNESCO, més de 6.700 llengües. Ara bé, és cert que al voltant del 97 % de la població mundial, uns 6.200 milions de persones, parla un 4 % de les llengües del món (250 llengües) i que, a hores d'ara, es redueix la diversitat lingüística de manera accelerada, ja que més del 50 % de les llengües perden parlants i prop del 90 % (unes 6.000 llengües) podrien ser substituïdes per llengües dominants abans que acabe el segle XXI (UNESCO, 2010).

Fins i tot considerant tan sols les llengües que no estan amenaçades d'extinció immediata, si tenim en compte el nombre d'estats i el de llengües comprendrem que la situació més habitual dins de molts estats és el plurilingüisme i no el monolingüisme. Fins i tot a Europa, el continent amb menys diversitat lingüística, el més habitual és que en tots els estats mitjans i grans hi haja un mínim de diversitat lingüística autòctona; sense considerar les migracions de les darreres dècades. I això malgrat les terribles experiències de neteja ètnica i lingüística que va protagonitzar Europa durant el segle passat. Així, als 18 estats d'Europa occidental, només microestats com Andorra, San Marino i Liechtenstein no tenen diversitat lingüística autòctona; una realitat que es podria estendre al Vaticà, encara que el llatí siga la llengua oficial de la Cúria, i a Mònaco, on el

monegasc (ligur) és una llengua simbòlica i emocional que s'ensenya a les escoles i s'utilitza en actes oficials molt singulars, però on només el francès és la llengua de transmissió familiar entre la població autòctona. La resta d'estats té diversitat lingüística originària, que no sempre és reconeguda i protegida (Junyent, 1992; Loyer, 2002; Pérez Calvo, 2011, o Núñez, 2013).

Segona part
SEGURETAT LINGÜÍSTICA
I JERARQUIA LINGÜÍSTICA

Hi ha un relat, bastant inconsistent i clarament ideològic, que tendeix a presentar el Dret, escrit amb majúscules, com un fet natural o sorgit d'una suposada voluntat general, on el legislador apareix com una abstracció impersonal quasi inhumana, que seria aliena als interessos grupals i que estaria per damunt dels conflictes col·lectius. En aquesta concepció, els professionals del Dret, especialment els jutges i els fiscals, es presenten com una tipologia d'éssers superiors, gent imparcial que actua sense passions i de manera absolutament justa, interpretant la llei de manera equidistant, equilibrada, sàvia i igual per a totes les persones sense cap mena de distinció. Es tracta d'un mite constitutiu de les societats liberals democràtiques: la legitimitat de la justícia en un sistema liberal democràtic depèn directament de la qualitat tècnica i de l'autoexigència d'imparcialitat amb què s'exercisca la judicatura. Però aquest relat diu més sobre com ens agradaria ser que sobre el que som realment. La distància entre el mite i la realitat quotidiana sovint és considerable, de manera especial en l'alta judicatura (Rosenbaum, 2017). És cert que les societats amb més qualitat institucional i democràtica tracten d'acostar-se al mite; però també ho és que només s'hi acosten (Daum i Ishiwata, 2010); però, en qualsevol cas, el mite no aguanta un estudi mínimament sistemàtic de la realitat.

El dret, amb minúscules, en la seua materialització quotidiana, no és una realitat pura, abstracta i objectiva que ha nascut del no-res o que té el seu origen en un món seràfic. El dret és, amb tot el que això suposa, un producte humà, una manifestació de la voluntat de poder polític, dins d'un sistema polític institucional particular. La llei sempre és el producte de la tradició, de la correlació de forces i de les característiques dels conflictes que hi ha en cada país en cada moment concret de la seua història, és un pacte circumstancial, una síntesi que ordena jurídicament la realitat i que pot pacificar, si és inclusiva, la societat durant un temps, com ja recordava Maquiavel als seus *Discursos* (2015 [1531]). El dret sempre té una mà que l'escriu i aquesta mà obeeix a un sistema d'interessos i visions de món explícits i implícits. El dret té, igualment, una mà que l'executa amb la intenció de materialitzar en major o menor mesura el que les lleis diuen. I, finalment, el dret té una altra mà que l'interpreta d'acord amb uns valors, ambicions i una concepció determinada de la societat i sempre dins de la cultura política i jurídica dominant en cada moment (Kennedy, 2007). De fet,

en aquests moments, no ofereix la mateixa confiança, posem per cas, un jutge del Kazakhstan que un del Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord i potser per això el 5 de juliol de 2018 va començar a funcionar a Astana, Kazakhstan, l'Astana International Financial Centre (AIFC), amb l'anglès com a llengua oficial i la *common law* britànica com a marc legal de referència, amb un tribunal situat al marge de la justícia kazakh, l'AIFC Court, al capdavant del qual se situà un jurista britànic de prestigi, Lord Harry Woolf. La causa fonamental d'establir una jurisdicció «estrangera» en el principal districte econòmic kazakh era la inseguretat que generaven les arbitriarietats i la inconsistència de la justícia kazakh als inversors estrangers.

Les societats humanes, si més no des de la revolució neolítica, han estat substancialment desiguals i injustes. Només en els últims segles, en un procés històric complex i enormement conflictiu, els humans, en algunes parts del planeta, hem pogut identificar àmbits de desigualtat i hem buscat la manera de superar o minimitzar-ne les conseqüències i les causes. I aquest combat contra la desigualtat, en les democràcies més progressives i inclusives, s'ha fet sense anul·lar la llibertat individual i afirmant el dret a tenir un projecte de vida propi i diferenciat, dins dels marges establits per l'estat de dret democràtic. Un estat de dret que, com la democràcia mateixa, és fràgil, imperfecte i susceptible de ser millorat. Al cap i a la fi, com recorda Harari (2018) l'únic lloc on hi ha els drets iguals és en les històries que els humans inventem i ens expliquem els uns als altres. Així i tot, sense l'ideal de la llibertat i els drets humans que impulsa el pensament democràtic i liberal, la desigualtat, la tirania, la pobresa, la violència segurament serien majors; i, per contra, el nivell de felicitat, l'esperança de vida i el benestar de la humanitat, molt inferiors.

Paradoxalment, les revolucions liberals que posen les bases dels sistemes de drets i llibertats als països occidentals, també van unides a una doble projecció agressiva en matèria lingüística: cap a l'interior dels nous estats nació, mitjançant la voluntat, com hem dit, de fer realitat una única comunitat nacional que de manera majoritària és entesa en termes de nacionalisme lingüístic assimilador i uniformista, i, cap a fora d'Europa, mitjançant la colonització «civilitzadora» i lingüísticament invasiva de la major part món. En aquest procés, els drets de les minories ètniques dels estats nació europeus han estat ignorats i,

sovint, les seues identitats culturals, racials o lingüístiques han originat persecucions i formes de marginació en termes legals, intel·lectuals i historiogràfics. Encara més, en un ús invertit i pervers del llenguatge, ha estat habitual que els intents de defensa de les minories ètniques i lingüístiques hagen estat presentats pels nacionalismes estatals dominants com a exemple d'intolerància lingüística i, fins i tot, de nacionalisme excloent (Billig, 1995), de manera semblant al que passa amb les dinàmiques de lluita per la igualtat de les dones que desencadenen discursos victimistes dels sectors socials més masculistes (Proyecto Una, 2019) o amb les lògiques discursives victimistes dels populismes autoritaris antiliberals actuals (Stanley, 2019). Només a partir de la dècada de 1960 i 1970, quan s'obren pas nous moviments postmaterialistes a Occident, s'hi produeix un augment de les reivindicacions de les minories ètniques i lingüístiques, i una crítica de la seua situació subalterna i marginal, que han tingut un recorregut i un èxit desigual en funció dels països. Amb tot, la primera i més difícil batalla que han de mantenir les minories lingüístiques, en la seua autoafirmació, és contra els prejudicis lingüístics (Tuson, 2010) i contra el fet que unes llengües siguin considerades superiors i que s'entenga que és «normal» que els parlants de les llengües «superiors» tinguin més drets lingüístics que els parlants d'altres llengües (Tasa, 2017 i 2019).

De fet, només alguns països han construït històricament el seu estat nació modern assumint plenament la diversitat cultural i lingüística com un fet consubstancial: alguns des de bon començament, com ara Suïssa o Finlàndia, i altres de manera progressiva, com per exemple el Canadà o Bèlgica. En aquests casos, s'ha tractat de donar una resposta igualitària i de seguretat lingüística avançada a la realitat de pluralisme lingüístic, s'ha intentat superar les situacions de jerarquia i domini lingüístic en la mesura que fora possible i s'han gestionat els conflictes de manera pacífica i inclusiva (Kymlicka i Patten, 2003).

Tot grup humà amb una llengua pròpia, assentat en un territori de manera històrica, té dret a viure en una situació de seguretat lingüística (Réaume, 1991, 1995 i 2002; Branchadell, 2005; Bodoque, 2009, i Tasa, 2017). Això és, com a persones amb plenitud de drets, que realitzen tota mena de funcions públiques i privades utilitzant la seua llengua pròpia amb normalitat i sense cap tipus de

tensió, coerció o estrés psicològic. Per fer possible la seguretat lingüística, els poders públics locals, regionals i estatals haurien d'establir un sistema dels drets lingüístics igualitari i impulsar polítiques públiques lingüístiques que garantiren, en la mesura del possible, la seguretat en els usos lingüístics dels membres del grup minoritari i perseguiren qualsevol mena de consideració de les minories lingüístiques estatals com a grups nacionalment inferiors, problemàtics o als quals cal assimilar per incloure'ls dins del grup lingüístic majoritari de l'estat.

Lògicament, perquè es pugui produir una situació de seguretat lingüística, la primera premissa necessària és que el grup humà que potencialment pot parlar una llengua vulga lliurement i sense pressions mantenir-la, usar-la i transmetre-la. La segona és que hi haja una decidida voluntat dels poders públics per a garantir radicalment les condicions legals, polítiques i sociolingüístiques que facen possible la seguretat lingüística en totes i cadascuna de les dimensions institucionals, públiques i socials dels grups minoritaris dins dels estats plurilingües. I la tercera, que en les comunitats polítiques on coexisteixen la llengua autòctona i la llengua de l'estat, tots els ciutadans de la comunitat política tinguen un coneixement suficient de les dues llengües (si més no, passiu) per a permetre la comunicació interpersonal sense canviar de llengua, i que els poders públics facen un ús preferent de la llengua minoritària i pròpia.

Ara bé, cal considerar també que la seguretat lingüística, amb caràcter general, és més difícil en les societats digitals i globalitzades que en les societats derivades de la revolució neolítica i de les dues primeres revolucions industrials. A més, la seguretat completa està més amenaçada en les llengües petites i en els grups lingüístics minoritaris que en les llengües grans i internacionals (McMonagle, 2012; Piergigli, 2015). De fet, encara que pugui existir una voluntat forta per part dels parlants per mantenir viva la seua llengua i una voluntat igualment forta de l'estat per garantir la seguretat lingüística en tots els casos, els parlants de llengües de dimensions reduïdes tindran importants limitacions a l'hora d'utilitzar la seua llengua en tots els contextos i funcions. Pensem, per exemple, en el que passa amb el romanx a Suïssa o amb l'eslovè, l'islandès i altres llengües nòrdiques o amb totes les llengües que no siguen l'anglès en l'àmbit acadèmic altament especialitzat (Tasa i Bodoque, 2020). De fet, actualment,

qualsevol persona, en el món occidental, amb un treball que tinga una dimensió internacional o estiga relacionat amb l'activitat digital o l'acadèmica, fins i tot quan habitualment parle una llengua internacional forta, però secundària en les relacions globals (castellà, mandarí, francès, italià) haurà de recórrer a l'anglès en bona part de la seua activitat professional i vital en el territori on la seua primera llengua es parla. A Espanya, per exemple, l'anglès avança com a llengua franca del turisme (el principal sector econòmic) i llengua d'internacionalització de les universitats espanyoles (Halbach, Lázaro i Pérez Guerra, 2013) i, a Itàlia, el problema de la desaparició de la llengua italiana de l'àmbit científic universitari és viscut de manera especialment preocupant (Maraschio i Accademia della Crusca, 2013; Napoli, 2015). Una dinàmica que es fa més intensa en el cas dels grups lingüístics poc nombrosos, encara que la seua llengua siga oficial i dominant en els seus estats. N'és paradigmàtic el cas de la llengua islandesa, considerada tradicionalment com la llengua nòrdica més pura gràcies a la preocupació de les institucions per evitar-hi la introducció d'estrangerismes. Durant els dos últims segles, s'havia aconseguit mantenir la «puresa» de l'islandès en els mitjans de comunicació de masses de la primera revolució industrial (premsa escrita) i de la segona (ràdio i televisió); però, en l'actualitat, en els mitjans de comunicació de la tercera revolució tecnològica (xarxes socials, tecnologies de comunicació digital, intel·ligència artificial), Islàndia es mostra sense recursos adequats per a frenar la presència d'anglicismes en la llengua i per a evitar que l'anglès siga la llengua dominant de les tecnologies de la informació, d'internet, de la comunicació acadèmica i fins i tot de les converses informals de grups de joves en alguns contextos determinats (Rögnvaldsson i altres, 2018).

Si els grups lingüístics petits amb estat propi en països amb una única llengua autòctona tenen dificultats per a garantir la seguretat lingüística dels seus ciutadans en tots els contextos i situacions, les dificultats de les minories lingüístiques, i més encara de les illes lingüístiques locals, seran enormes, fins i tot quan hi haja voluntat pública a favor dels usos socials d'aquestes llengües.

No obstant això, intentar fer realitat la seguretat lingüística dels parlants de minories lingüístiques no ha estat, com hem dit, la solució més freqüent en els

estats nació de la modernitat. En general, el reconeixement de les minories lingüístiques pròpies dels estats ha estat més freqüent en els casos en què els grups minoritaris parlen llengües oficials en altres països que quan són minories lingüístiques sense estat fort i potencialment protector. I, excepte en els estats en què les institucions centrals assumien el multilingüisme oficial autòcton, el reconeixement de les minories lingüístiques sempre ha estat en funció de quatre factors interns, profundament polítics i interrelacionats: primer, el pes demogràfic dels partidaris d'aconseguir la seguretat lingüística dels parlants d'una llengua minoritària en un territori de l'estat i la força dels que s'hi oposen; segon, la capacitat d'articular socialment i políticament les demandes tant dels partidaris com dels qui s'oposen a la seguretat lingüística, i, per tant, de la seua força dins de les diferents institucions de la comunitat política; tercer, el marc jurídic de l'estat en matèria lingüística; i quart, el sistema de polítiques lingüístiques que derive de la configuració dels factors anteriors en cada espai polític. Aspectes als quals cal afegir un factor extern o interestatal, sovint essencial: l'existència de tractats o acords internacionals que regulen la protecció de minories lingüístiques (Branchadell, 1996; Bodoque, 2009).

Totes les desigualtats humanes es justifiquen a través d'idees, imaginaris, relats, mites, arguments i principis ideològics que acostumen a afirmar que hi ha un origen natural en tota mena de jerarquia social, de gènere, de raça, de religió, de cultura o lingüística. Les distincions jerarquitzants de les llengües estan molt arrelades, i per això sovint es qualifiquen les llengües amb valors positius i negatius. En les comunitats polítiques amb llengües en contacte, la ideologia de la jerarquia lingüística té un efecte directament discriminatori i serveix per a legitimar un poder lingüístic dominant i un sistema legal i polític que tracta de manera desigual les llengües en contacte i, per tant, els seus parlants (Kachru, 2006; Tuson, 2010; Moreno Cabrera, 2014). D'aquesta manera, les llengües (o els dialectes) que, per voluntat del poder lingüístic dominant, se situen en la part alta de la jerarquia són les llengües usades per a funcions oficials, d'alta cultura i prestigioses i solen coincidir amb les llengües i variants de les elits dominants; en canvi, a les llengües (o dialectes) que queden a la part baixa de la jerarquia se'ls reserven, en el millor dels casos, funcions informals, familiars, de la «cultura popular», del passat i sense prestigi social (Grosfoquel, 2010).

Aquesta ideologia té unes conseqüències que mai són innòcues en termes socials, polítics i jurídics. Creure que hi ha unes llengües millors que d'altres facilita la presa de decisions polítiques i elimina qualsevol tipus de mala consciència en els impulsors de la substitució lingüística, que poden arribar a creure que estan fent un bé social i civilitzador, a la manera del vell colonialisme europeu, en contribuir a l'eliminació de llengües «inútils» i «locals» tot substituint-les per llengües «importantes» i «cosmopolites», de rellevància mundial i amb un valor positiu. Un bon exemple del que diem és, històricament, l'informe Barère (1794), citat anteriorment, que afirmava que «el federalisme i la superstició parlen en bretó, l'exili i l'odi a la república parlen alemany, la contrarevolució parla italià, i el fanatisme parla basc. Trenquem aquests instruments de domini i error [...] Ciutadans, la llengua d'un poble lliure ha de ser la mateixa per a tots: [el francès]».

La presència d'ideologia de jerarquia lingüística en una societat plurilingüe informa sempre de l'existència d'un conflicte entre llengües i entre comunitats lingüístiques, i d'una lluita política que solen guanyar els que tenen més poder lingüístic (Tasa i Bodoque, 2016). Cal recordar, com hem dit, que les normes jurídiques i les polítiques públiques no són el producte d'un interès general abstracte i superior; sinó el producte de la batalla permanent i desigual d'actors polítics diferents amb interessos en conflicte que poden arribar a acords circumstancials: una lluita en què no tots els actors tenen els mateixos recursos i oportunitats.

La resposta política i, per tant, també jurídica als conflictes entre llengües en societats plurilingües ha seguit habitualment tres alternatives diferents. La jerarquia extrema o intent d'eliminació de les minories lingüístiques: el model jacobí francès o el dels feixismes italià i espanyol són paradigmes d'aquesta estratègia. La jerarquia formalment més suau, que garanteix la preeminència de la llengua considerada «nacional» i primera de tot l'estat nació i pot reconèixer en major o menor mesura algunes minories lingüístiques, és l'estratègia, per exemple, britànica o espanyola en les últimes dècades. I, finalment, tenim l'intent de garantir plenament la seguretat lingüística a tots els parlants de les llengües autòctones d'un estat nació, com passa a Suïssa o el Canadà, per exemple. Únicament, l'última de les opcions intenta garantir, a més, la supervivència de les minories.

És important entendre que, encara que dins de cada estat predomini un model de reconeixement lingüístic, pot ocórrer que algunes minories lingüístiques tinguin un reconeixement que es corresponga amb el d'un altre model. Així, per exemple, Suïssa és un estat que intenta garantir la seguretat lingüística als parlants de les quatre llengües nacionals i oficials; però, pel que fa a les minories lingüístiques no territorials (ídix, ienix i romaní), segueix un model de jerarquia formalment moderada i amb la minoria lingüística territorial arpitana el model de reconeixement tendeix a la jerarquia extrema. Espanya i Itàlia, per la seua banda, segueixen models jerarquitzats; tanmateix, mentre que a Espanya les minories lingüístiques pateixen un model d'exclusió i de jerarquia que va de moderada a extrema segons els casos, a Itàlia hi ha minories, com veurem, amb les quals els poders públics segueixen models de seguretat lingüística elevada (Branchadell, 2001; Bodoque, 2009; Tasa, 2019).

Tercera part

**EL SISTEMA ESPANYOL DE
RECONeixEMENT DE LA DIVERSITAT
LINGUÍSTICA PRÒPIA**

Al Regne d'Espanya es parlen 11 llengües autòctones territorials (castellà/espanyol, català/valencià, gallec/gallego-asturià/A Fala, èuscar/basc, astur-lleonès (asturià, lleonès, extremeny, muntanyès i mirandès a Portugal), occità/aranès, àrab, berber/tamazic, aragonès, portuguès i haquetia) i una llengua no territorial (caló/romaní). Ara bé, no hi ha dades que, a hores d'ara, hi haja cap mena de transmissió familiar del caló en la comunitat gitana, del portuguès que era la llengua d'algunes localitats a la frontera entre Portugal i Espanya, o del haquetia, llengua familiar de la comunitat jueva de les ciutats autònomes africanes de Ceuta i Melilla. D'altra banda, l'occità, parlat de manera minoritària a la comarca catalana de la Vall d'Aran, i l'aragonès, present també de forma minoritària al nord d'Aragó, es troben en una situació sociolingüística molt precària.

Sis de les llengües (castellà, català, basc, gallec, asturllleonès i aragonès) tenen una presència territorial mínimament extensa. Les altres llengües espanyoles autòctones territorials (portuguès, haquetia, àrab, berber i occità) són illes lingüístiques. De la mateixa manera, i tenint en compte que el reconeixement i la garantia dels drets lingüístics dels parlants de llengües diferents del castellà depèn dels estatuts d'autonomia i la legislació pròpia regional, hi ha illes lingüístiques de les llengües catalana, basca i gallega fora de les comunitats autònomes on són oficials, amb un reconeixement legal desigual i més aviat dèbil o inexistent.

Actualment, al voltant del 60 % de la població espanyola viu en comunitats autònomes on hi ha alguna mena de política lingüística al voltant d'una llengua espanyola diferent del castellà; un 45 % habita en una localitat on es parla alguna d'aquestes llengües. Al voltant del 20 % dels ciutadans tindria com a llengua primera o preferent una de diferent del castellà, llengües que podrien ser parlades potencialment pel 30 % de la població espanyola i sobre les quals potser el 40 % de la població tindria coneixements passius (Bodoque, 2009).

Les fronteres territorials de les llengües espanyoles tenen el seu origen en la conquesta de la major part de la península Ibèrica pels musulmans al segle VIII i la consegüent conversió a l'islam i adopció progressiva de l'àrab com a llengua familiar per la major part de la població hispanoromana, així com la creació de diferents regnes cristians al nord peninsular. Aquests regnes cristians, amb

llengües pròpies diferents de les del sud musulmà, van anar expandint-se cap al sud durant vuit segles, en un procés de conquesta i substitució de la població existent per població vinguda del nord i de creació d'una nova societat de colons amb una religió, costums i llengua diferents de les preexistents. La independència de Portugal i els conflictes fronterers entre la monarquia hispànica i la portuguesa expliquen la separació lingüística del gallec i el portuguès, i les illes lingüístiques portugueses a Espanya, així com les illes de parla asturleonés a Portugal. El llarg procés de fixació de la frontera entre Espanya i França als Pirineus està en l'origen, al seu torn, de l'existència de l'illa lingüística occitana a Catalunya i de les illes lingüístiques basca i catalana a l'Estat francès. El caló era la llengua del poble rom arribat a Espanya a principis del segle XV i que progressivament ha anat perdent la població gitana. I les llengües de les ciutats africanes de Ceuta i Melilla (àrab, haquetia i tamazic) són llengües de la població autòctona magribí i de la comunitat jueva sefardita en aquesta zona africana.

El català o valencià es parla a les comunitats autònomes de Catalunya, el País Valencià (on s'anomena valencià), les Illes Balears, algunes comarques d'Aragó i en una subcomarca de Múrcia. El gallec es parla a Galícia, a la part occidental d'Astúries (on rep el nom de gallec-asturià), en dues comarques de Castella i Lleó i en una comarca d'Extremadura (on s'anomena *A Fala*). L'èuscar/basc es parla al País Basc, bona part de Navarra i, a hores d'ara, a la comarca del Comtat de Trebiñu, que pertany a la regió de Castella i Lleó. L'asturleonès es parla en la major part d'Astúries, de manera minoritària, on rep el nom d'asturià (i de bable), en algunes comarques de nord de Castella i Lleó, on es denomina lleonès, i queden restes d'asturleonès en comarques de Cantàbria (anomenat allí muntanyès) i al sud de Castella i Lleó i nord d'Extremadura (on és denominat extremeny); l'asturleonès també és la llengua de la comarca portuguesa de Miranda-do-Douro/Miranda de Douro amb el nom de mirandès.

L'estat nació contemporani espanyol en la seua configuració actual és la continuació formal de l'antiga Monarquia Imperial Hispànica (XVI-XIX), que esdevé un estat nació bàsicament europeu, una vegada perduts els dominis europeus de la monarquia (1713), la major part de les colònies americanes (1810-1825), Filipines, Cuba i Puerto Rico (1898), els diferents territoris marroquins (1956-1969),

Guinea Equatorial (1968) i, per desistiment de funcions colonials, el Sàhara Occidental (1975). Actualment, l'Estat espanyol té els territoris peninsulars establits el 1713, les Illes Balears, i els territoris africans formats per les ciutats de Ceuta i Melilla, alguns illots davant la costa marroquina i les Illes Canàries.

L'estructura d'Espanya com a estat nació contemporani ha estat fortament centralista des de 1713 i, tradicionalment, des de llavors, ha negat i combatut la diversitat lingüística pròpia tractant de «nacionalitzar» els seus ciutadans de manera lingüísticament homogènia mitjançant l'ús oficial, públic i culturalment dominant del castellà i la reclusió de les altres llengües espanyoles a l'àmbit familiar i als usos folklòrics i de menor prestigi social. Fins i tot, durant llargs períodes de la seua història, ha promogut activament l'abandonament de la transmissió familiar de les llengües diferents del castellà i ha estat perseguint-ne l'ús social i públic; ha seguit, en aquest sentit, el model nacionalista jacobí de construcció d'una nació homogènia des de l'estat. La negació oficial de la diversitat lingüística i la centralització radical del poder polític ha tingut excepcions durant els dos períodes democràtics d'Espanya, que es corresponen amb les constitucions de 1931 i 1978, que han fet menys agressiu el nacionalisme espanyol uniformista (Álvarez Junco, 2016). Amb tot, cap de les dues constitucions ha permès establir un sistema de reconeixement de la diversitat lingüística igualitari (Tasa, 2017 i 2019).

La Constitució republicana de 1931 va obrir la possibilitat que les altres llengües espanyoles foren oficials, al costat del castellà, en l'àmbit de les respectives regions, sempre que els estatuts d'autonomia així ho promulgaren. Una oficialitat que només va ser possible a Catalunya en 1931-1934 i 1936-1938 i a part del País Basc durant uns mesos (1936-1937). El final de la Guerra Civil espanyola, amb la imposició d'una dictadura totalitària, que defensava un nacionalisme espanyol radicalment uniformista en matèria lingüística, es va posar fi a l'experiència republicana i es van perseguir les minories lingüístiques espanyoles, la qual cosa va afectar negativament la vitalitat de les llengües minoritzades. De la mateixa manera, les transformacions socioeconòmiques de la societat espanyola des de la dècada de 1960 i les grans migracions internes (1960-1990) i externes (1990-2010) han alterat profundament la realitat lingüística i demogràfica dels territoris en els quals tradicionalment les llengües espanyoles autòctones

havien estat històricament predominants, cosa que hi ha aprofundit les dinàmiques de minorització lingüística.

La Constitució de 1978, nascuda d'una transició a la democràcia dominada pels sectors polítics del franquisme reformista, posa les bases per a l'estat regional espanyol i reconeix la diversitat lingüística espanyola de manera sensiblement més avançada que la Constitució republicana de 1931. En el seu article 3, regula l'oficialitat lingüística bàsica a Espanya i afirma, en el paràgraf primer, que «el castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat. Tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret a usar-la»; mentre estableix, en el segon paràgraf, que «les altres llengües espanyoles seran també oficials en les respectives comunitats autònomes d'acord amb els seus estatuts», i conclou, en el tercer paràgraf, que «la riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció»; tot configurant un sistema de reconeixement de la diversitat lingüística espanyola complex i potencialment avançat (Arzoz, 2006; Milian, 2011 i 2016; Tasa, 2017, 2019 i 2021; o Tasa i Bodoque, 2019).

Cal destacar que el text constitucional només fa referència expressa a una llengua espanyola. Tot i això, aquest fet no hauria de significar una preeminència del castellà sobre la resta de les llengües espanyoles en els territoris en què les altres llengües són oficials. Quan la Constitució afirma que el castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat, hauríem de tenir en compte que «estat» ha de ser entès, segons sosté el Tribunal Constitucional espanyol, com el «conjunt de poders públics espanyols, amb inclusió dels autonòmics i locals» (STC 82/1986); és a dir, totes les institucions, òrgans i organismes públics amb poder polític legítim en qualsevol àmbit territorial, administratiu i institucional. En conseqüència, «estat» no hauria de ser confós, com passa de manera generalitzada i errònia, ni amb «Espanya» ni, menys encara, amb «els espanyols».

Igualment, la Constitució determina que el castellà és l'única llengua que tots els ciutadans tenen l'obligació de conèixer i el dret d'utilitzar. Aquesta obligació de conèixer no ha de ser entesa en un sentit literal, material i sistemàtic. El «deure» de conèixer el castellà a què es refereix la Constitució espanyola ha de ser entès en un doble sentit: en primer lloc, com la presumpció general entre

totes les persones amb ciutadania espanyola del coneixement de la llengua castellana atesa la seua oficialitat, igualment, general; i, en segon lloc, com l'obligació que tenen tots els poders públics que el castellà siga ensenyat arreu perquè pugui ser conegut per la població amb ciutadania espanyola. És a dir, l'única obligació que deriva d'aquest precepte és que hi haja polítiques públiques que garantisquen la capacitació en aquesta llengua de la població amb ciutadania espanyola i que els poders públics pressuposaran, llevat de situacions judicis penals, el seu coneixement per aquesta població en tots els àmbits oficials.

De fet, actualment, hi ha la possibilitat que persones amb ciutadania espanyola al·leguen un coneixement insuficient del castellà i demanen poder usar una altra llengua diferent i no necessàriament oficial en els processos penals davant els tribunals de justícia d'acord amb els tractats internacionals de garanties jurídiques en els processos penals signats pel Regne d'Espanya. Així mateix, en els tràmits d'adquisició de la nacionalitat espanyola per població d'origen estranger hi ha la tendència en els últims anys que els tribunals valoren principalment l'arrelament de les persones en la societat espanyola i consideren que es compleix el requisit de coneixement suficient del castellà sense necessitat de demostrar una capacitació elevada en aquesta llengua, acceptant-hi com a bons un coneixement mínim passiu i bàsicament funcional de la llengua.

La Constitució afirma també l'existència d'altres llengües espanyoles que poden ser oficials en funció del que els estatuts d'autonomia establisquen. El text constitucional no especifica quines són les «altres llengües espanyoles» i tampoc els territoris on es parlen. A més, es fa dependre l'oficialitat dels estatuts de cada comunitat autònoma, amb independència que la llengua pròpia es parles en diverses comunitats. Dels 19 estatuts o lleis d'autonomia, els únics estatuts que convertiran en oficials «altres llengües espanyoles» seran els de Galícia, País Basc, Navarra (en part del territori), Catalunya, les Illes Balears i la Comunitat Valenciana. Els altres 13 estatuts d'autonomia no especifiquen la llengua oficial, per la qual cosa s'aplica automàticament l'article 3.1 de la Constitució pel que fa a l'oficialitat del castellà. Ara bé, els estatuts de Castella i Lleó, Astúries i Aragó reconeixen la diversitat lingüística pròpia. Fora dels estatuts, mitjançant

declaracions polítiques i administratives, la ciutat de Melilla i, en part, Extremadura també han reconegut part de la diversitat lingüística pròpia. Cantàbria i Ceuta neguen políticament l'existència de minories lingüístiques autòctones; a Múrcia trobem un mínim reconeixement administratiu en un ajuntament la minoria valencianoparlant. Les comunitats totalment monolingües en castellà (Madrid, Castella-la Manxa, la Rioja, Andalusia i Canàries) queden al marge d'aquest tipus de reconeixement o regulació. Val a dir, finalment, que Andalusia i Extremadura fan, en els seus estatuts, una crida a dignificar i valorar socialment les variants dialectals andaluses del castellà.

L'oficialitat autonòmica de les llengües diferents del castellà, en cada comunitat autònoma, hauria de ser, si més no, igual i tan exigent com la que deriva de la interpretació jurisprudencial de l'article 3.1 de la Constitució a favor del castellà. És a dir, l'oficialitat d'una llengua diferent del castellà hauria de comportar que és llengua oficial de l'Estat (institucions i poders públics) en l'àmbit territorial de la comunitat autònoma on és llengua oficial i, per tant, hauria de ser una llengua de la qual caldria pressuposar el coneixement (com ocorre amb el castellà) als ciutadans del territori en què és oficial. De fet, els debats constitucionals, bàsics per a interpretar adequadament la Constitució, així ho indiquen i, fins i tot, justifiquen una mínima preferència de les llengües espanyoles oficials diferents del castellà per facilitar la recuperació de la seua normalitat (Tasa, 2021).

No obstant això, l'oficialitat territorial de les llengües oficials diferents del castellà no és igual a la del castellà en cap cas. En primer lloc, l'obligació de pressuposar-ne el coneixement ha estat bandejada per la jurisprudència del Tribunal Constitucional espanyol, en el que constitueix una clara devaluació de l'oficialitat de les llengües diferents del castellà, tenint en compte que, d'acord amb la jurisprudència constitucional (STC 82/1986, de 26 de juny), ni es pot «exigir» ni es pot pressuposar el coneixement d'aquestes llengües per la ciutadania a diferència del que passa amb el castellà. La jurisprudència del Tribunal Constitucional ha acabat per establir una oficialitat forta i exigible quan es tracta del castellà i una oficialitat feble i no exigible, suboficialitat en termes reals, quan es tracta d'altres llengües oficials (Milian, 2016).

A més a més, en la pràctica, el grau d'oficialitat material de les llengües pròpies en cada territori ha depès en funció de les polítiques públiques de cada

comunitat autònoma i dels usos lingüístics de les diferents institucions públiques en cada comunitat autònoma, així com de la voluntat de cada govern de materialitzar els drets lingüístics a través de polítiques actives i avançades de foment o de simplement reconèixer-los de manera formal en la legislació, sense implementar-ne les polítiques públiques corresponents. D'aquesta manera, si establim una gradació, veuríem una oficialitat forta de la llengua pròpia en les institucions autonòmiques i locals de Catalunya; una oficialitat d'una intensitat menor a les Illes Balears, el País Basc i Galícia; i tradicionalment una oficialitat real irregular i baixa a la Comunitat Valenciana i Navarra (Tasa i Bodoque, 2016 i 2019). I, igualment, l'oficialitat és mínimament operativa i real en les administracions locals i autonòmiques de cada comunitat autònoma i és intolerablement feble en l'administració perifèrica del Govern central i, pràcticament inexistent, amb repetides manifestacions «puntuals» d'hostilitat, en els poders forts de l'Estat (judicatura, policia estatal i exèrcit) ubicats en comunitats autònomes amb diverses llengües oficials.

Cal afegir-hi, en el mateix sentit, que la STC 31/2010 contra l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, a més d'obrir una greu crisi constitucional a Espanya que no ha deixat de créixer en els darrers anys (Pérez Royo, 2015 i 2017), va suposar una lectura restrictiva de l'autonomia lingüística de Catalunya i, per extensió, de totes les comunitats autònomes amb llengua pròpia oficial (Pons, 2011). Mentre que la política de recentralització, mitjançant les mesures especials per a fer front a la crisi econòmica i la legislació bàsica estatal, ha tendit a restringir l'autonomia lingüística de les comunitats autònomes de manera sistemàtica en matèries com l'educació, el consum o l'etiquetatge de productes, entre d'altres (Milian, 2016).

De fet, més que la redacció estricta de la Constitució, han sigut la interpretació jurisprudencial de la norma bàsica que ha fet el Tribunal Constitucional i la pràctica política dels òrgans centrals i generals de l'estat el que ha assentat un sistema de profunda i creixent jerarquia lingüística entre el castellà i les altres llengües espanyoles que són oficials i, més encara, sobre les que no tenen reconeguda l'oficialitat. Aquesta realitat va en detriment del sistema de drets lingüístics efectius dels parlants d'altres llengües espanyoles i de la seua seguretat lingüística (Tasa, 2017, 2019 i 2021).

La referència a la «riquesa de les modalitats lingüístiques» de l'article 3.3 no ha servit de base per a una política activa dels poders públics estatals a favor de la pluralitat lingüística espanyola. Amb tot, les comunitats autònomes d'Andalusia i Extremadura, com hem dit, en els seus estatuts d'autonomia, han utilitzat aquest article com a mecanisme per a promoure el valor social i identitari de les variants andaluses de la llengua castellana, tradicionalment considerades «inferiors» i poc cultes.

Cal advertir també que, en les últimes dues dècades, hi ha hagut iniciatives «perifèriques» a favor d'una Llei de Llengües que garantira, d'acord amb l'article 3.3 de la Constitució, una cooficialitat estatal de les llengües oficials i una igualtat lingüística plena en les institucions centrals. En aquest sentit, cal dir que una llei de llengües difícilment posarà fi a la desigualtat lingüística espanyola (Tasa i Bodoque, 2017) i, fins i tot, podria ser contraproductiu si tenim en compte algunes propostes de llei de llengües orientades, contràriament a les anteriors, a reforçar encara més la preeminència del castellà i limitar les polítiques públiques favorables a les altres llengües oficials.

El reconeixement jurídic i les principals polítiques públiques a favor de les llengües minoritàries es realitzen, per tant, en cada comunitat autònoma, seguint l'article 3.2 de la Constitució, d'acord amb els respectius estatuts d'autonomia, les seues lleis lingüístiques i les polítiques públiques lingüístiques específiques que es porten a terme pels instruments institucionals (govern autonòmic i institucions locals) que no estan controlats per les institucions centrals de l'estat. Aquesta regulació normativa i aquestes polítiques públiques varien sempre en funció de la correlació de forces concreta entre el poder central i l'autonòmic, del pes demogràfic de la població que parla una llengua en cada comunitat autònoma i de la força que tinguen les formacions polítiques i socials favorables (o contràries) a les llengües pròpies en cada territori. Això explica, per exemple, que les illes lingüístiques en un territori autonòmic tinguen un reconeixement escàs o nul, excepte l'occità/aranès a Catalunya, i això amb independència que en alguns casos la llengua siga oficial i limítrofa en comunitats autònomes veïnes (cas del català/valencià a Aragó o Múrcia, del gallec a Astúries i a Castella i Lleó, o del basc a Castella i Lleó). De la mateixa manera, l'oficialitat d'una llengua diferent del castellà en una comunitat autònoma no determina l'esforç

del govern de la comunitat autònoma per a materialitzar els drets lingüístics reconeguts; existeix una gran diversitat de polítiques lingüístiques en funció dels partits en el govern i dels suports polítics i socials a la igualtat lingüística. I això, en un estat autonòmic, com l'espanyol, on en matèria de polítiques lingüístiques és molt escassa la col·laboració entre el Govern central i els governs autonòmics, i entre els governs autonòmics entre si, encara que tinguen les mateixes llengües autòctones (Bodoque, 2009 i 2011).

En conseqüència, hi ha a Espanya una trentena de polítiques lingüístiques, i sis sistemes bàsics de reconeixement legal (Tasa i Bodoque, 2016); així, es dona la situació que les llengües diferents del castellà poden estar reconegudes de manera substancialment diferent en funció del territori, i, en conseqüència, els seus parlants tenen drets lingüístics molt diferents depenent del lloc en què viuen. Quatre d'aquests reconeixements són juridicolegals, un politicoadministratiu, i l'últim ho és per omissió. Hi ha, en tot cas, un reconeixement jeràrquic i desigual de les llengües i dels drets lingüístics dels ciutadans (Poggeschi, 2010).

A Espanya, en la cúspide d'aquest reconeixement jurídic jeràrquic es troba el castellà, llengua oficial de l'Estat. En el segon nivell de reconeixement, es troben les llengües d'oficialitat territorial funcionalment limitada. És el cas del català o valencià a Catalunya, les Illes Balears i la Comunitat Valenciana; el basc o èuscar al País Basc i part de Navarra; el gallec a Galícia; i l'aranès o occità a la Vall d'Aran i l'administració de la Generalitat de Catalunya. El tercer nivell de reconeixement jurídic és d'oficialitat limitada o matisada en alguns aspectes. És el cas del valencià a la zona de predomini lingüístic castellà de la Comunitat Valenciana, on és llengua oficial en els àmbits oficials; però és llengua d'oferta obligatòria en l'ensenyament, tot i que voluntària en el currículum escolar, i en les institucions locals i autonòmiques tendeixen, en la pràctica, a ignorar-hi l'oficialitat del valencià en el treball quotidià. I, de la mateixa manera, l'aranès és llengua oficial de Catalunya juntament amb el català i el castellà, però fora de la Vall d'Aran, l'oficialitat únicament es limita a l'àmbit de les relacions amb les administracions de la Generalitat de Catalunya i és voluntària en les administracions locals i ignorada per les administracions de l'Estat i la justícia.

En un quart nivell de reconeixement, hi ha les comunitats que estableixen jurídicament l'existència en el seu territori de llengües diferents del castellà, sense declarar-ne l'oficialitat. En aquests casos, es garanteixen alguns drets lingüístics, inclosos el de l'estudi voluntari de les llengües i el seu ús actiu davant les administracions locals i autonòmiques en el seu àmbit territorial, sense reconèixer el dret a l'ús passiu o el dret a rebre comunicació oral i escrita dels poders públics en la llengua del ciutadà. En aquesta situació es troben el català i l'aragonès a Aragó; el basc, amb limitacions, a la zona lingüística mixta i no bascòfona de Navarra; l'asturià (asturleonès) i el gallec-asturià (gallec) a Astúries, i, en menor mesura, el gallec i el lleonès (asturleonès) a Castella i Lleó.

El cinquè nivell de reconeixement és el de les llengües reconegudes de manera administrativa i reglamentària. Aquests són els casos d'*A fala* (gallec), valorada com a bé d'interès cultural a Extremadura sense que això impliqui polítiques públiques de suport; d'alguna iniciativa puntual d'ensenyament de valencià per a adults a Iecla, dins l'illa lingüística de Múrcia on es parla el valencià/català; dels reconeixements del tamazic i la haquetia que ocasionalment ha fet el Govern i el Parlament de Melilla; o dels usos creixents de l'euscar pels ajuntaments de la comarca del Comtat de Trebiñu a Castella i Lleó.

Finalment, queden fora de qualsevol reconeixement jurídic, administratiu o polític l'àrab i la haquetia a Ceuta; el portuguès i l'extremeny (asturleonès) a Extremadura; el muntanyès (asturleonès) a Cantàbria, i el caló al conjunt d'Espanya. Amb tot, cal advertir, com hem dit, que tant el portuguès, com l'extremeny i el muntanyès han perdut la transmissió familiar de les llengües en les últimes dècades; cosa que també ocorre amb el caló i, possiblement, la haquetia. Una qüestió diferent n'és l'àrab, que és la llengua primera i de transmissió familiar de prop del 45 % de la població autòctona de Ceuta, tot i que la majoria no sap llegir-la ni escriure-la, atès que qualsevol dels poders polítics tradicionalment dominants a Ceuta neguen qualsevol tipus de reconeixement jurídic i insisteixen a considerar-la una llengua «estrangera».

Quarta part
**EL SISTEMA ITALIÀ DE RECO-
NEIXIMENT DE LA DIVERSITAT
LINGÜÍSTICA PRÒPIA**

L'origen històric de la diversitat lingüística a Itàlia obeeix a causes diferents de les espanyoles. Durant tota l'edat mitjana i l'època moderna, l'actual Itàlia va estar organitzada en multitud d'estats, va ser camp de batalla entre les diferents potències mediterrànies i va albergar la seu del poder territorial de l'Església catòlica. El llatí parlat a la península va anar donant lloc a parles itàliques en ocasions molt distants entre si. El prestigi de la literatura toscana de segle XIV va contribuir a fer d'aquell toscà una mena de koiné en les relacions d'una part de les elits comercials i polítiques. Quan el nacionalisme italià contemporani s'estructura, a principis de segle XIX, i manifeste la voluntat d'unificar Itàlia en un únic estat, ho farà sostenint que Itàlia era una realitat etnolingüística diferenciada i tenia dret a un estat. Aquest nacionalisme adopta, llavors, el toscà literari (parlat llavors per poc més del 2 % de la població) com la llengua nacional d'Itàlia i reivindicarà la construcció d'un estat unificat per a una nació lingüística preexistent, tot fent seu el principi fictici de posar en marxa un procés de nation building a state. Això no obstant, la llengua italiana no existia o era clarament minoritària, l'estat que es volia crear estava farcit de minories lingüístiques i la majoria de la població parlava llengües itàliques i no variants d'una llengua italiana; per això el nacionalisme lingüístic italià acabarà aplicant, en la pràctica, una política lingüística jacobina (state building a nation) amb l'objecte de minoritzar les llengües itàliques i la resta de llengües que es parlaven a la península (De Blasi, 1999).

L'Estat italià actual és producte del llarg procés de construcció i fixació de fronteres, amb diverses guerres d'unificació italiana (1830-1870) i amb processos posteriors d'incorporació (i pèrdua) de les anomenades províncies irredemptes: incorporació, després de la Primera Guerra Mundial, del Trentino, el Tirol del Sud, la península d'Ístria, la ciutat dàlmata de Zadar i algunes illes dàlmates; ocupació de tota la Dalmàcia, de Niça i de Còrsega com a territori italià pel règim feixista durant part de la Segona Guerra Mundial; i establiment de les fronteres actuals de la República Italiana el 1945 després de la Segona Guerra Mundial, en què va perdre la major part de la península d'Ístria, Zadar i les illes dàlmates, a més de Còrsega i Niça.

L'estat nació italià contemporani, aconseguida la unificació el 1870, va tenir una estructura centralitzada i va seguir, com acabem de dir, polítiques de

«nacionalització» o homogeneïtzació cultural i lingüística dels seus ciutadans, que van ser especialment exacerbades i violentes durant l'època feixista (1922-1945). Després de la Segona Guerra Mundial, Itàlia es converteix en un estat de tipus regional amb cinc regions amb autonomia especial o forta (Trentino-Südtirol/Alto Adige, Sicília, Sardenya, Vall d'Aosta i Friül-Venècia Júlia), de les quals la regió del Trentino-Südtirol/Alto Adige passà a ser dues províncies autònomes (Trento i Tirol del Sud) l'any 1972. Les altres 15 regions tenen una autonomia ordinària o feble. L'autonomia especial del Tirol de Sud, Vall d'Aosta i Friül-Venècia Júlia obeeix, en bona part, a l'existència de tractats internacionals de protecció d'algunes de les minories lingüístiques d'aquests territoris (Lucarelli, 2004; De Martin, 2004; Antonini, 2009; D'Atena, 2010).

A Itàlia es parlen 15 llengües autòctones. Dues no tenen una presència territorialitzada (romaní i sinti) i la resta es parlen en territoris concrets, no sempre amb continuïtat geogràfica: albanès, català, croat, francès, arpità o franco-provençal, friülà, alemany, grec, ladí, occità, sard, eslovè i italià. Cal afegir-hi que, a Itàlia, les llengües itàliques (llombard, piemontès, vènet, sicilià, napolità, calabrès, ligur, etc.) reben habitualment la denominació de «dialectes» i no són considerades llengües, tot i que no són mai confoses amb els dialectes estrictes de l'italià.

Al sud d'Itàlia i Sicília hi ha illes lingüístiques formades per grups de municipis dispersos on es parla occità, arpità, croat, albanès i grec. A Sardenya, hi ha la localitat de l'Alguer en la qual es parla català, mentre que, al nord de l'illa, en una estreta franja de territori continu, es parlen dos dialectes corsos i, a la resta de l'illa, la llengua tradicional autòctona és el sard, llevat d'algunes localitats en què es parla ligur. Al nord d'Itàlia, llevat d'algunes illes de parles germàniques alpines i prealpines, les minories lingüístiques ocupen un territori continu i interconnectat; són els casos del francès, arpità, occità, alemany del Tirol de Sud, eslovè, ladí i friülà. S'estima que prop del 5 % de la població italiana té com a llengua primera alguna de les llengües autòctones d'Itàlia no itàliques, que estan presents en 1.171 municipis de 14 regions, mentre que al voltant del 45 % de la població italiana parla exclusivament italià, més del 30 % parla italià i una llengua itàlica o dialecte, i un 15 %, exclusivament una llengua itàlica (Balduzzi, 2017).

La primera llei fonamental d'Itàlia va ser l'Estatut Albertí de 1848, concedit pel rei de Sardenya, després rei d'Itàlia. Encara que era un text liberal avançat, no va ser una constitució elaborada pels representants de la «nació» ni ratificada pel «poble» d'Itàlia, limitat llavors a un nombre reduït de persones amb dret a vot. L'article 62 de l'Estatut afirmava que «la llengua italiana és la llengua oficial de les cambres [legislatives]», si bé establia en el mateix article que es permetia utilitzar el francès als membres de les cambres que provenien de localitats en les quals aquesta llengua estiga en ús o en les respostes que es donen als representants que intervinguen en francès. Cal recordar que el 1848 els territoris de Savoia i la Vall d'Aosta pertanyien al Regne de Sardenya i llavors eren gairebé exclusivament de llengua arpitàna, tot i que la llengua de cultura dels grups lingüístics arpitàns era el francès. Durant la dictadura feixista (1922-1943/45), l'Estatut Albertí, de fet, deixa de tenir vigor i el règim feixista impulsa polítiques actives d'italianització de les minories lingüístiques, especialment intenses en el Tirol del Sud amb desplaçament incentivat de població de parla no germànica i tractats amb l'Alemanya nazi per facilitar l'establiment al Tercer Reich alemany de població germànica del Tirol del Sud.

Després de la Segona Guerra Mundial, Itàlia es transforma en una república i tria una Assemblea Constituent, dominada per les formacions antifeixistes (DC, PSI i PCI), que va promulgar la Constitució de 1947, actualment en vigor. La Constitució no fa cap referència a la llengua oficial d'Itàlia o de l'estat. Amb tot, el 1972, amb l'aprovació del segon Estatut Especial del Trentino-Südtirol/Alto Adige, en l'article 99 de la llei que regula l'autonomia política singular de la regió, s'estableix que la llengua italiana «és la llengua oficial de l'estat». Una oficialitat que és reiterada en la Llei estatal 482/1999, que en el seu article 1.1 estableix que «la llengua oficial de la República és l'italià».

L'única referència directa en la Constitució italiana de 1947 a la realitat lingüística italiana apareix en el seu article 6, que reconeix la diversitat lingüística i expressa formalment la voluntat de protegir-la, vist que afirma que «la República protegeix les minories lingüístiques amb regulacions específiques». Durant 52 anys aquest article constitucional va ser una declaració d'intencions, sense que el Parlament regulara la forma de fer realitat la protecció de les minories lingüístiques que no estaven protegides per tractats internacionals.

No obstant això, el Tribunal Constitucional italià havia mantingut reiteradament la protecció de les minories lingüístiques com a principi fonamental de l'ordre constitucional italià, en reiterades sentències com 768/1988, 261/1995 o 15/1996, sobre la base dels principis d'igualtat (article 3 de la Constitució) que obliga a evitar qualsevol tipus de discriminació, incloent-hi la lingüística, i sobre la base de la defensa del pluralisme (art. 2 de la Constitució), que reconeix la llengua com un aspecte bàsic i nuclear de la identitat personal i col·lectiva (Bartole, 1996; Cisilino, 2004).

A més, a Itàlia, els tractats internacionals de París de febrer de 1947, anteriors a la Constitució (Cardone i Mobilio, 2014; Toniatti, 2017), havien reconegut a la minoria de parla alemanya del Tirol de Sud un sistema de drets lingüístics elevat, amb la consideració d'Àustria com a estat indirectament protector d'aquesta minoria. El que és més, el primer Estatut Especial de 1948, que regula l'autonomia regional del Trentino-Südtirol/Alto Adige, i sobretot el segon Estatut Especial de 1972, que estableix l'autonomia de les províncies de Bolzano/Bozen i Trento, fixen per a l'alemany un reconeixement legal igual a l'italià en la província. Hem d'afegir a això que les polítiques lingüístiques implementades pel govern autònom de la província de Bozen han perseguit, en tot moment, garantir als parlants d'alemany una seguretat lingüística elevada i uns drets lingüístics similars als que tenen els parlants de l'italià. A més, a la província de Bozen o Tirol del Sud, la minoria ladina, estretament vinculada en termes polítics a la majoria alemanya de la província, té reconegut des de 1948 un sistema de drets menys desenvolupat i ampli que el dels parlants de l'alemany i de l'italià, però superiors al de la majoria dels parlants de llengües minoritàries italianes no protegides per tractats internacionals (Peterlini, 1996; Toniatti, 2014).

També producte dels tractats internacionals de París, l'Estatut de la Vall d'Aosta de 1948 reconeixia l'oficialitat del francès de manera similar a l'italià a la regió, si bé les polítiques lingüístiques valdostanes han establert un sistema de drets lingüístics efectius inferiors al de Tirol de Sud. La diglòssia de la minoria lingüística arpitàna respecte del francès (parlen arpità, però la seua llengua de cultura, escola i oficial és el francès) agreuja la subordinació de l'arpità, que és minoritari, com el francès i altres grups lingüístics, a la regió. De fet, tant a l'arpità com a la resta de minories lingüístiques de la Vall d'Aosta diferents del francès no els

seran reconeguts drets lingüístics fins a l'any 1999 amb la Llei estatal 482/1999 (Carrozza, 1989; Schüle, 1990).

La tercera minoria lingüística protegida per tractats internacionals de 1947 és l'eslovena, amb dos graus de reconeixement: alt a la província de Trieste i menor a la de Gorizia. Mentrestant, la minoria eslovena de la província d'Udine queda al marge del reconeixement dels tractats de París per ser un grup lingüístic que tradicionalment havia pertangut políticament a institucions itàliques i no a les eslaves. L'Estatut Especial de 1963 de la regió Friül-Venècia Júlia va ratificar el reconeixement de l'eslovè que derivava dels tractats. La Llei 482/1999 reconeixerà les altres minories de la regió (parles germàniques, eslovè d'Udine, friülà, ladí) i, des de llavors, el grau de reconeixement i les polítiques lingüístiques dels parlars eslovenes d'Udine s'assemblen a les de la minoria eslovena de Gorizia, però no als de la minoria eslovena de Trieste, sempre amb unes polítiques públiques més actives i una oficialitat real superior (Tremul, 2015).

La resta de llengües tindran, després de la dècada de 1970, una atenció creixent en l'àmbit local i regional; tanmateix, fins a la Llei 482/1999, sobre normes en matèria de tutela de minories lingüístiques històriques, no seran objecte d'un reconeixement general per la legislació italiana i d'una major atenció i suport de la legislació regional (Bartole, 1999). Cal advertir que, a Itàlia, la regulació dels drets de les minories lingüístiques, excepció feta dels drets regulats per tractats internacionals, s'estableix amb caràcter general per la Llei 482/1999 i no és una competència de les regions autònomes com passa a Espanya (Piergigli, 2000; Malfatti, 2001; Palici, 2002; Galbersanini, 2014). Per això, els reconeixements per lleis regionals de llengües itàliques (dites tradicionalment dialectes) no tenen la mateixa entitat i el mateix valor que el reconeixement de les llengües expressament esmentades en la Llei 482/1999. En aquest sentit s'ha manifestat la Cort constitucional en diverses ocasions amb posterioritat a la Llei 482/1999, en sentències com la 170/10 o la 81/2018, en què afirma que establir els elements identificadors d'una minoria lingüística protegida només és competència de la legislació estatal i que el legislador regional no pot configurar o definir una comunitat lingüística pròpia com una «minoria lingüística». D'aquesta manera, les llengües itàliques només poden ser valorades com a realitats culturals i el seu reconeixement regional no permet la tutela de drets

lingüístics derivats de la Llei 482/1999 (Toso, 2008; Haider-Quercia, 2010; Delle-donne, 2011).

La Llei 482/1999, a més de no reconèixer com a minories lingüístiques italianes a les llengües itàliques, tampoc no ho fa a les comunitats no territorialitzades (romaní i sinti) ni amb el cors. La tutela sobre les minories lingüístiques autòctones d'Itàlia es fonamenta en dos criteris, la territorialitat i la historicitat. Sobre aquesta base, l'article 2 de la Llei estableix que «la República protegeix la llengua i la cultura de les poblacions albaneses, catalanes, germàniques, gregues, eslovenes i croates i de les persones que parlen el francès, el francoprovençal [arpità], el friülà, el ladí, l'occità i el sard». La llengua corsa, una variant propera al dialecte toscà, no és reconeguda com a llengua en la Llei i queda reduïda a la consideració de dialecte o llengua itàlica. Les mesures de protecció són les mateixes per a totes les dotze minories reconegudes i afecten singularment l'ensenyament primari, la toponímia, la restitució de noms i cognoms en la llengua pròpia, l'ús de la llengua minoritària a la televisió i els mitjans de comunicació, l'ús oral i escrit actiu (i en funció de la disponibilitat dels funcionaris, també passiu) en l'administració pública (excepte en l'exèrcit i la policia) o els usos en jutjats de pau de les llengües minoritàries (però no als jutjats ordinaris ni en l'alta judicatura italiana). Amb tot, la Llei respecta aquelles disposicions de les regions amb estatut ordinari que puguin ser més favorables per a les minories (art. 13) i deixa a banda les regions amb estatut especial pel que fa a les minories lingüístiques (francès de la Vall d'Aosta, eslovè de Gorizia i Trieste i alemany del Tirol del Sud) que ja estigueren protegides en aquests territoris (art. 18).

Com hem vist, la regió de la Vall d'Aosta té establerta en el seu estatut d'autonomia l'oficialitat del francès i l'italià al seu territori. Tradicionalment, la resta de minories lingüístiques de la regió havien estat ignorades. No obstant això, la Llei 482/1999 estableix que el francoprovençal o arpità és llengua tutelada per la República i que també ho és la minoria de parla germànica de la regió. Fins ara, la tutela de l'arpità no ha merescut una regulació regional específica. Per contra, la Llei regional 47/1998 i la reforma de l'Estatut Especial de 2001 estableixen una protecció i garantia de drets lingüístics específics per a la minoria de parla germànica walser de la Vall d'Aosta.

La regió de Friül-Venècia Júlia, d'acord amb els tractats de París, estableix uns drets lingüístics rellevants a les minories eslovenes de Trieste i Gorizia. L'Estatut Especial de 1963 afirmava que la regió reconeixia els mateixos drets i tracte a tots els ciutadans independentment del grup lingüístic a què pertanyeren i salvaguardaria les respectives característiques ètniques i culturals, encara que no especificava a quins grups lingüístics es referia. Més tard, mitjançant la Llei regional 15/1996 afavoria la promoció i tutela del friülà. La Llei 482/1999, per la seua banda, proclamava la tutela de les minories lingüístiques friülana, eslovena (també a la província d'Udine) i les minories germàniques de la regió. I, encara més, la Llei estatal 38/2001 regula la protecció de la minoria eslovena a la regió. Mentrestant, la legislació regional ha reiterat la protecció i promoció del friülà (LR 29/2007), l'eslovè (LR 26/2007), l'alemany (LR 20/2009) i també el vènet (LR 5/2010).

Les províncies autònomes de la regió Trentino-Südtirol/Alto Adige tenen també un marc jurídic propi per al reconeixement de la diversitat lingüística. A la província autònoma de Bolzano/Bozen, com hem vist, el reconeixement de la majoria autòctona alemanya és similar a la dels parlants d'italià, mentre la minoria ladina té un sistema de protecció de tipus mitjà. La província de Trento, d'acord amb l'article 102 de l'Estatut Especial, reconeix la minoria ladina de la Vall de Fassa i les parles germàniques dels móquens i els cintres. La protecció de les minories, per la Llei 482/1999, s'hauria d'ampliar a Trento a les minories ladines de Val di Non i de Val di Sole. No hi ha, però, iniciatives conegudes de reconeixement del llombard o del vènet del Trentino.

Les llengües sarda i catalana estan tutelades per la Llei 482/1999 com a minories lingüístiques històriques italianes. Per la seua banda, els dialectes sassarès i galurès de la llengua corsa i el dialecte tabarquí lligur havien estat reconeguts com a patrimoni cultural sard en la Llei regional 26/1997. Amb posterioritat a la Llei 482/1999, la Llei regional 22/2018 afirma l'oficialitat a l'illa del sard, al costat de l'italià, i reconeix drets lingüístics en l'àmbit local a la llengua catalana i als dialectes sassarès, galurès i tabarquí.

Finalment, l'última regió d'estatut especial, Sicília, té reconegudes per la Llei 482/1999 a les minories albaneses i gregues. En la Llei regional 9/2011 ha establert la promoció, la valoració i l'ensenyament de la història, la literatura i el patrimoni

lingüístic sicilià en l'escola, reconeixement que està en la base d'una certa promoció del sicilià i ocasionalment del llombard de Sicília.

Hi ha quatre regions d'estatut ordinari (Cosulich, 2014) que també han regulat la diversitat lingüística pròpia. En aquest sentit, la regió de Piemont, en la LR 26/1990, es compromet a tutelar i valorar el patrimoni lingüístic del Piemont (art. 1). Posteriorment, la LR 37/1997 especifica que les llengües històriques del Piemont són la llengua piemontesa, l'occità, el francoprovençal i el walser. Les tres últimes són tutelades de manera específica per la Llei estatal 482/1999. Posteriorment, en l'article 7 de la Llei estatutària del Piemont de 2005, s'afirma la tutela i promoció del patrimoni cultural i lingüístic de les comunitats piemontesa, occitana, francoprovençal i walser; la LR 11/2009, per la seua banda, equipararà la protecció a la minoria piemontesa amb les de les comunitats occitana, francoprovençal i walser. No obstant això, aquesta equiparació ha estat declarada inconstitucional (Sentència 170/10), ja que d'acord amb la Cort constitucional italiana, l'idioma piemontès pot ser valorat com a realitat cultural, però no pot tenir la mateixa protecció que li correspon a les minories reconegudes en la Llei estatal 482/1999. La regió de la Pulla, mitjançant la LR 5/2012, ha regulat la protecció i tutela regional de les comunitats gregues (grec salentí), albaneses (arbëreshë) i arpitanes (francoprovençals), totes reconegudes en la Llei 482/1999. La regió de Vèneto, mitjançant la LR 8/2007, ha reconegut la necessitat de promoure i valorar la llengua vèneta com a patrimoni cultural, sense equiparar aquest reconeixement al de les minories germàniques i ladines de la regió. Finalment, la regió de la Llombardia, en la LR 25/2016, també reconeix la necessitat de promoure i valorar la llengua llombarda, en els seus diferents dialectes, com a patrimoni cultural llombard, i segueix, per tant, el que estableix l'article 9 de la Constitució, que afirma la necessitat de promoure el patrimoni tangible i immaterial italià, incloent-hi el patrimoni lingüístic històric (Toniatti, 1994 i 2014; Piergigli, 2017).

La protecció de les minories lingüístiques, d'acord amb la Llei 482/1999, és territorial i col·lectiva, i els individus que formen part d'una minoria tenen drets lingüístics en la mesura que formen part de la comunitat i habiten el territori en el qual la llengua es parla i perden aquests drets fora dels municipis on l'ús públic està garantit legalment, i no es pot estendre a les institucions

provincials i regionals si la capital no forma part del territori on es parla la llengua minoritària. Així, la LR 27/2009 de Friül-Venècia Júlia sobre protecció de la minoria lingüística friülana, en relació amb l'ús públic de l'idioma friülà en tot el territori regional, també fora dels municipis declarats de parla friülana, va ser revisada per la Cort constitucional (Sentència 159/2009) de manera restrictiva, atès que declarà que l'ús de l'idioma friülà fora del territori estricte de la minoria friülana era inconstitucional. D'aquesta manera, l'ús oficial de la llengua friülana, per escrit i oralment, en les oficines regionals amb seu a Trieste, per ser una ciutat no inclosa en el territori de parla friülana no està permès, encara que siga la capital de la regió on es parla el friülà. Per contra, l'eslovè és llengua d'ús oficial a Trieste, perquè la ciutat forma part del territori on es parla aquesta llengua.

S'observa, en qualsevol cas, que el sistema de drets lingüístics italià es troba en evolució cap a un major reconeixement de les minories, especialment a les regions de l'arc alpí. No obstant això, continua dominat pel principi de la jerarquia lingüística amb sis nivells de protecció i tutela dels drets lingüístics.

En primer lloc, l'italià estàndard, llengua oficial de la República, el coneixement de la qual es pressuposa a tots els ciutadans de l'Estat i per això és ensenyat de manera general a totes les escoles del país; sense que es pretenga un coneixement «obligatori» i material de tots els ciutadans italians.

En segon lloc, l'alemany del Tirol de Sud amb un reconeixement legal i un sistema de seguretat lingüística similar al de l'italià en tots els estaments públics (policia i judicatura inclosos) i privats al Tirol de Sud, i una protecció indirecta d'Àustria.

En tercer lloc, el francès de la Vall d'Aosta i l'eslovè de Trieste (i en menor mesura de Gorizia), amb un reconeixement d'oficialitat lingüística semblant a l'italià, però amb unes polítiques públiques insuficients per a garantir la seguretat lingüística plena dels parlants d'aquestes llengües en totes les funcions i tots els contextos. Això es deu, en bona part, al fet que, excepte l'eslovè a part de la província de Trieste, tant el francès com l'eslovè a Gorizia són llengües minoritàries en els territoris en què estan reconegudes.

El quart nivell es refereix a les llengües reconegudes específicament per la Llei 482/1999: albanès, varietats germàniques (sudtirolès, cimbre, móquen, varietats

austríaques, walser), català, croat, francoprovençal (arpità), francès, friülà, grec, ladí, occità, sard i eslovè.

El cinquè ha permès d'establir una valoració com a patrimoni cultural de les variants del cors galurès i sassarès, de la variant tabarquina del ligur a Sardenya, del llombard a la Llombardia, el piemontès al Piemont, el vènet al Vèneto i a Friül-Venècia Júlia, i de manera indirecta per al sicilià (i potencialment el llombard) a Sicília.

Finalment, no hi ha cap mena de reconeixement per a les llengües no territorials romaní i sinti, ni per a les variants itàliques ligur fora de Sardenya, llombarda fora de la Llombardia (i potencialment Sicília), vènet a Trentino, piemontesa fora del Piemont, siciliana fora de Sicília, i cap per a altres variants itàliques com l'emilianoromanyès, el napolità, el calabrès, etc.

Cinquena part

**CONCLUSIONS. SIMILITUDS I
DIVERGÈNCIES EN ELS SISTEMES DE
RECONeixEMENT DE LA DIVERSITAT
PRÒPIA D'ESPANYA I ITÀLIA**

Resumirem les similituds i diferències entre els sistemes italià i espanyol de reconeixement legal de la diversitat lingüística en dotze punts bàsics.

1. Tant Espanya com Itàlia són estats regionals. En cap cas, les comunitats lingüístiques, grans o petites, estan específicament reconegudes en les respectives constitucions, ni les comunitats polítiques regionals tenen capacitat autoregulatoria absoluta en matèria lingüística, ni els estats italià i espanyol s'organitzen, com a criteri general, sota el principi del federalisme lingüístic fort i la seguretat lingüística de les minories lingüístiques pròpies.

2. La construcció de l'estat nació contemporani, al llarg de segle XIX, és complexa en tots dos casos. Itàlia fixa les seues fronteres actuals en els tractats internacionals de París (1947) i Espanya, el 1975. Tradicionalment, el nacionalisme de tots dos estats ha tingut com a objectiu construir una nació homogènia en les dimensions lingüístiques i culturals, mitjançant l'afavoriment de la substitució de les llengües i varietats lingüístiques diferents de la llengua oficial. Amb tot, els tractats de París i la Constitució de 1947 a Itàlia i la Constitució espanyola de 1978 han obert la possibilitat d'un reconeixement desigual, però significatiu en el cas italià, d'algunes llengües diferents de les oficials.

3. El reconeixement de la diversitat lingüística italiana i de les seues minories lingüístiques correspon a les institucions centrals de l'Estat mitjançant legislació estatal, tractats internacionals i estatuts especials d'autonomia. A Espanya, aquest reconeixement correspon a les institucions regionals autònomes.

4. El nombre de llengües autòctones d'Itàlia és de 15, sense comptar-hi les llengües itàliques. Legalment l'Estat italià únicament en reconeix 12, inclosa la italiana. Les dues llengües no territorials i el cors no són reconeguts com a minories lingüístiques. El nombre de llengües espanyoles autòctones és de 12, tot i que no hi ha informació fiable sobre la transmissió familiar de 3 d'aquestes llengües. Les institucions públiques estatals i regionals han reconegut, en major o menor mesura, de manera legislativa, administrativa o en declaracions polítiques l'existència de 9 llengües, en la major part del territori en el qual són

parlades. El portuguès, l'àrab i el caló (possiblement desaparegut) no tenen cap mena de reconeixement com a llengües espanyoles.

5. El pes demogràfic de les minories lingüístiques reconegudes per l'Estat italià està al voltant del 5 % de la població. Per contra, els espanyols que tenen com a llengua primera una llengua distinta del castellà es poden situar al voltant del 20 % de la població espanyola.

6. El pes demogràfic i la mobilització política d'algunes minories lingüístiques espanyoles, així com l'existència de tractats internacionals que afecten minories lingüístiques al nord d'Itàlia, ha determinat que el reconeixement legal i sobretot les polítiques lingüístiques hagen estat especialment actives i avançades en alguns casos. A Espanya, aquest fet ha provocat que, amb una legislació pràcticament similar, hi haja hagut un grau diferent de suport a les minories lingüístiques en algunes regions; alguns governs regionals han tractat d'arribar a un nivell elevat de garantia dels drets lingüístics, dels quals el govern català és el més compromès amb la igualtat lingüística dels parlants preferents de català i aranès/occità amb els parlants de castellà. En el cas d'Itàlia, la protecció de les minories franceses i en part eslovenes és propera a les del federalisme lingüístic moderadament fort, mentre que la minoria alemanya del Tirol del Sud té un grau molt alt de seguretat lingüística, semblant al d'estats plurilingües com ara Bèlgica, Suïssa, Finlàndia o el Canadà.

7. En termes generals, les minories lingüístiques que ocupen un territori homogeni i continu tenen més possibilitats de desenvolupar polítiques públiques més actives i sistemàtiques de defensa dels drets dels parlants de les llengües minoritàries que les illes lingüístiques amb un nombre de parlants relativament escàs i en un territori limitat; i el mateix passa amb les llengües molt minoritzades (asturleonès o aragonès a Espanya, sard a Itàlia) o sense oficialitat a les capitals regionals (basc a Navarra, friülà a Friül-Venècia Júlia).

8. A Espanya, llevat de les petites illes històriques de parla portuguesa, en procés avançat de substitució lingüística i la minoria àrab autòctona (no reconeguda

com a pròpia per les institucions espanyoles), totes les minories lingüístiques espanyoles pertanyen a llengües sense estat; tot i que el microestat d'Andorra té el català com a llengua oficial, però les dimensions i la capacitat d'influència de l'Estat andorrà són irrelevantes en l'àmbit internacional. A Itàlia, per contra, les minories políticament més significatives (alemany del Tirol de Sud, francès de la Vall d'Aosta i eslovè de Trieste i Gorizia) tenen estats que actuen en ocasions com «potències» protectores, especialment Àustria a Tirol del Sud i Eslovènia a Gorizia i Trieste. La resta de les minories germàniques i eslovenes, i fins i tot les illes lingüístiques de l'albanès, el croat o el grec també tenen estats, però sense cap mena d'interès directe per les minories. Les altres llengües autòctones italianes són llengües sense estat, algunes presents en altres països (occità, català i arpità) i la resta (sard, ladí i friülà) exclusivament italianes.

9. El reconeixement de les minories lingüístiques espanyoles és producte exclusivament de l'autoregulació interna dels poders públics espanyols tenint en compte la Constitució espanyola i els estatuts d'autonomia regionals. És cert que formalment Portugal no reconeix la comarca d'Oliveira com a espanyola, però no hi ha cap tractat internacional que regule la protecció de la llengua portuguesa a Oliveira i tampoc de la llengua àrab a les ciutats africanes de Ceuta i Melilla. Per contra, a Itàlia, el tractat de París, anterior a la Constitució italiana, regula la protecció de minories de parla alemanya, francesa i eslovena.

10. Els dos estats estableixen un reconeixement de la diversitat lingüística pròpia amb posterioritat a la derrota militar del feixisme, a Itàlia, i de la fi del franquisme, a Espanya. Dues dictadures, cal dir, especialment bel·ligerants contra la diversitat lingüística pròpia.

11. El reconeixement de la diversitat pròpia tendeix a establir-se sobre la base del principi implícit de la jerarquia lingüística, però amb diferències en cada cas. A Espanya el reconeixement de les minories depèn de la correlació de forces entre els partidaris (polítics i socials) dels drets lingüístics de les minories en cada regió, i els seus contraris també a cada regió, i aquesta correlació de forces està en funció del pes demogràfic de cada minoria en les regions que han de

regular el seu reconeixement; mentrestant, les institucions estatals actuen preferentment i activament a favor del castellà. A Itàlia, el reconeixement ha seguit dues vies: els tractats internacionals abans esmentats i la Llei 482/1999, amb caràcter general per a tota la República Italiana; és a dir, el reconeixement legal no ha estat en funció de la correlació de forces en cada regió ni del pes demogràfic de les minories reconegudes.

12. En termes generals, el model italià de reconeixement fort (Tirol de Sud, Trieste, Gorizia i la Vall d'Aosta) sembla menys conflictiu i garanteix una seguretat lingüística més gran, especialment en el cas del Tirol de Sud, que el model d'oficialitat limitada i de reconeixement desigual i no sempre real d'Espanya.

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ JUNCO, José. *Dioses útiles. Naciones y nacionalismes*. Madrid: Galaxia Guttenberg, 2016.

ANTONINI, Luca. *Il regionalisme differenziato*. Milà: Giuffrè, 2009.

ARZOZ, Xabier. «Lenguas y modalidades lingüísticas en la Constitución española: ¿Dos regímenes jurídicos diferenciados?», a MILIAN, Antoni (coord.), *El plurilingüisme a la Constitució espanyola*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 2006.

BALDUZZI, Gianni. «Il lento declino del dialetto in Italia, resiste solo al Sud e al Nordest, tutti i dati», Termometropolitico.it, 29/12/2017.

BARÈRE DE VIEUZAC, Bertrand. *Rapport du Comité de Salut Publique sur les idiomes*, de 8 de Plujós de l'any II, 27/1/1794. <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/barere-rapport.htm>

BARTOLE, Sergio. «Commento alla sentenza Cort cost. 29 gennaio 1996 n.15», *Corriere Giuridico*, núm. 5., 1996.

BARTOLE, Sergio. «Le norme per la tutela delle minoranze linguistiche storiche», *Le Regioni*, núm. 6., 1999.

CISILINO, William. «L'evoluzione della legislazione linguistica nella Repubblica italiana: analisi del caso friulano», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 42., 2004.

BERLIN, Isaiah. «Two Concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin», entrevista de Nathan Gardels, *The New York Review of Books*, 21-11-1991.

BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. Nova York: SAGE Publications, 1995.

BODOQUE, Anselm. *La política lingüística dels governs valencians*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009.

BODOQUE, Anselm. «El model valencià de política lingüística», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 56, 2011.

BRANCHADELL, Albert. *La normalitat improbable*. Barcelona: Empúries, 1996.

BRANCHADELL, Albert. «'Talking Linguistic Rights Seriously': Un estudi comparatiu del Tirol del Sud i Catalunya». *Actes del Segon Congrés de Planificació Lingüística*, Barcelona/Andorra la Vella: Generalitat de Catalunya, 2001.

BRANCHADELL, Albert. *La moralitat de la política lingüística. Un estudi comparat de la legitimitat liberaldemocràtica de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral], 2005.

CARDONE, Andrea; MOBILIO, Giuseppe. «Diritti linguistici e autonomie speciali», a MORELLI, Alessandro; TRUCCO, Lara (ed.), *Diritti e autonomie territoriale*. Torí: Giappichelli, 2014.

CARROZZA, Paolo. «La situazione attuale in Italia», *Revista de Llengua i Dret (monogràfic: Criteris d'avaluació lingüística en el procés de selecció de funcionaris)*, núm. 12., 1989.

COSULICH, Matteo. «La tutela delle minoranze linguistiche nelle Regioni a Statuto ordinario: alla ricerca di un modello», a WOELK, Jens; PENASA, Simone; GUELLA, Flavio (ed.), *Minoranze linguistiche e pubblica amministrazione. Il problema dei piccoli numeri. Modello trentino e esperienze comparate*. Pàdua: CEDAM, 2014.

DAUM, Courtenay W.; ISHIWATA, Eric. «From the Myth of Formal Equality to the Politics of Social Justice: Race and the Legal Attack on Native Entitlements», *Law & Society Review*, vol. 44, num. 3-4, 2010.

D'ATENA, Antonio. *Diritto regionale*. Torí: Giappichelli, 2010.

DE BLASI, Nicola. «Codificació de l'italià al nou-cents: notes sobre política lingüística, escola i legislació», a FELIU, Francesc i JUHER, Cristina, *La invenció de les llengües nacionals*. Barcelona: Quaderns Crema, 1999.

DELLEDONNE, Giacomo. «La Corte costituzionale si pronuncia sulla 'lingua piemontese': fra tutela delle minoranze linguistiche e incerti limiti di un 'costituzionalismo regionale'», *Le regioni*, núm. 39, 2011.

DE MARTIN, Gian Candido. «Regioni ed Autonomie. Se lo statuto è speciale», *Amministrazione civile*, núm. 6, 2004.

FICHTE, Johann Gottlieb. *Discursos sobre la nación alemana*. Barcelona: Tecnos, 1977 (publicació original del 1808).

GALBERSANINI, Chiara. «La tutela delle nuove minoranze linguistiche: un'interpretazione evolutiva dell'art. 6 Cost?», *Rivista AIC*, núm. 3, 2014.

GRÉGOIRE, Henri-Baptiste. *Rapport sur la nécessité et els moyens d'anéantir les patois et d'universaliser la langue française*, de 16 de Pradal de l'any II, 16-6-1794. <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/gregoire-rapport.htm>

GROSFOQUEL, Ramón. «Actualidad del pensamiento de Césaire: redefinición del sistema-mundo y producción de utopía desde la diferencia colonial», a CÉSAIRE, Aimé, *Discurso sobre el colonialismo*. Madrid: Akal, 2010.

HAIDER-QUERCIA, Ulrike. «La sentenza n. 170/2010 e la questione della competenza legislativa regionale in tema di tutela delle minoranze linguistiche», *Federalismi.it*, núm. 15., 2010.

HALBACH, Anna; LÁZARO, Alberto; PÉREZ GUERRA, Javier. «La lengua inglesa en la nueva universidad española del EEES. The role of the English language in the post-Bologna Spanish universities», *Revista d'Educació*, núm. 362, 2013.

HARARI, Yuval Noah. *21 lliçons per al segle XXI*, Barcelona: Edicions 52, 2018.

JUNYENT, Carme. *Vida i mort de les llengües*. Barcelona: Empúries, 1992.

KACHRU, Braj B. «The power and politics of english», dins BOLTON, Kingsley i KACHRU, Braj B.. *World Englishes. Critical concepts in linguistics*. vol. 5. Londres/Nova York: Routledge, 2006.

KENNEDY, Duncan. *Legal Education and the Reproduction of Hierarchy: A Polemic Against the System*. Nova York: New York University Press, 2007.

KYMLICKA, Will; PATTEN, Alan (ed.). *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

LIFSCHITZ, Avi. *Language and Enlightenment: The Berlin Debates of the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

LOYER, Barbara. «Langues nationales e régionales: une relation géopolitique», *Hérodote*, núm. 105, 2002.

LUCARELLI, Alberto. *Percorsi del regionalismo*. Milà: Giuffrè, 2004.

MALFATTI, Elena. «La legge di tutela delle minoranze linguistiche: le prospettive e i problemi ancora aperti», *Rivista di diritto costituzionale*, núm. 2001.

MAQUIAVEL, Nicolau. *Discursos sobre la primera década de Títos Livio*. Madrid: Alianza, 2015 (publicació original del 1531).

MARASCHIO, Nicoletta; ACCADEMIA DELLA CRUSCA (ed.). *Fuori l'italiano dall'università? Inglese, internazionalizzazione, politica linguistica*. Roma-Bari: Percorsi Laterza, 2013.

MCMONAGLE, Sarah. «The European Charter for Regional or Minority Languages: Still Relevant in the Information Age?», *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, núm. 11-2, 2012.

MILIAN, Antoni (coord.). *Jurisprudències constitucionals en matèria lingüística: principis i criteris*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics, 2011.

MILIAN, Antoni. *Más sobre derechos lingüísticos. Reflexiones sobre los límites constitucionales y su interpretación por el Tribunal Constitucional*. València: Tirant lo blanch, 2016.

MORENO CABRERA, Juan Carlos. *Los dominios del español. Guía del imperialismo lingüístico panhispánico*. Madrid: Euphonia, 2014.

NAPOLI, Cristina. «L'internazionalizzazione delle Università italiane tra previsioni legislative i discrezionalità amministrativa: il cas de Politecnico di Milano (Nota a Consiglio di Stato, ordinanza 22 gennaio 2015, n. 242)», *Federalismi.it*, núm. 17, 2015.

NÚÑEZ, Maria Acracia. «The protection of minority languages at the European level», *Revista de Derecho Político*, núm. 87, 2013.

PALICI DI SUNI PRAT, Elisabetta. *Intorno alle minoranze*. Torí: Giappichelli, 2002.

PÉREZ CALVO, Alberto. «Pluralismos lingüísticos y sus regulaciones», *Revista Jurídica de Navarra*, núm. 51, 2011.

PÉREZ ROYO, Javier. *La reforma constitucional inviable*. Madrid: Catarata, 2015.

PÉREZ ROYO, Javier. «El Tribunal Constitucional y la autonomía de Cataluña: Crónica de un disparate», *Crónica Jurídica Sevillana*, núm. 15, 2017.

PETERLINI, Oskar. *Autonomia e tutela delle minoranze nel Trentino-Alto Adige. Cenni di storia, diritto e politica*, Bolzano/Trento: Regionalrat Trentino-Südtirol, Consiglio Regionale del Trentino-Alto Adige, Cunsëi dla Regiun Autonomia dl Trentino-Südtirol, 1996.

PIERGIGLI, Valeria. «La legge 15 dicembre 1999 n. 482 ('Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche') ovvero dall'agnosticismo al riconoscimento», *Rassegna parlamentare*, núm. 3, 2000.

PIERGIGLI, Valeria. Le minoranze linguistiche storiche nell'ordinamento italiano: quale futuro di fronte alle politiche per l'immigrazione e l'internazionalizzazione?, *Federalismi.it*, núm. 8, 2015.

PIERGIGLI, Valeria. «La Costituzione italiana delle minoranze linguistiche tra principi consolidati, riforme mancate e prossime sfide», *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, núm. 26, 2017.

POGGESCHI, Giovanni. *I diritti linguistici. Un'analisi comparata*. Roma: Carocci, 2010.

PONS, Eva. «Els efectes de la STC 31/2010, de 28 de juny, sobre el règim lingüístic de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya». *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, núm. 12, 2011.

PROYECTO UNA. *Leia, Rihanna & Trump: De cómo el feminismo ha transformado la cultura pop y de cómo el machismo reacciona con terror*. Madrid: Editorial Descontrol,

2019.

RÉAUME, Denise G. «The Constitutional Protection of Language Survival or Security?», a David Schneiderman, *Language and the State: The Law and Politics of Identity*, Cowansville (Quebec): Les Éditions Yvon Blais, 1991.

RÉAUME, Denise G. «The right to linguistic security: Reconciling individual and group claims», a LÉGER, Silvy, *Linguistic rights in Canada: Collusions or collisions?* Ottawa: Canadian Centre for Linguistic Rights, 1995.

RÉAUME, Denise G. «Beyond personality: the territorial and personal principles of Language policy Reconsidered»; a KYMLICKA, Will; PATTEN, Alan, *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

RÖGNVALDSSON, Eiríkur; JÓHANNSDÓTTIR, Kristín M.; HELGADÓTTIR, Sigrún; STEIN-GRÍMSSON, Seinbór. *The Icelandic Language in the Digital Age / Íslensk tunga á stafrænni öld*. Meta-net, 2018. <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/icelandic.pdf>.

ROSENBAUM, Thane. *The Myth of Moral Justice, Why Our Legal System Fails to do what's Right*. Nova York: Perennial, 2017.

STANLEY, Jason. *How Fascism Works: The Politics of Us and Them*. Nova York: Random House, 2019.

SCHÜLE, Ernest. *Histoire linguistique de la Vallée d'Aoste*. Aosta: Imprimerie Valdôtaine, 1990.

SUTHERLAND, William. «Parallel extinction risk and global distribution of languages and species», *Nature*, núm. 423, 2003.

TASA, Vicenta. *Desigualtat conflictiva o igualtat pacífica. Drets lingüístics i ordenament constitucional a Suïssa i Espanya. Dos models divergents*. València: Tirant lo Blanch, 2017.

TASA, Vicenta. *Llengua i Estat*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2019.

TASA, Vicenta. «Ideologia, jerarquia lingüística i jurisprudència constitucional a Espanya». *Revista de Llengua i Dret* [2021, pendent de publicació].

TASA, Vicenta; BODOQUE, Anselm. *Poder i llengua. Les llengües de l'ensenyament al País Valencià*. València: Fundació Nexe, 2016.

TASA, Vicenta; BODOQUE, Anselm. «Permet la Constitució espanyola de 1978 una Llei de llengües igualitària?», a Joaquín Martín, *Constitución, política y administración*. España 2017, reflexiones para el debate. València: Tirant lo blanch, 2017.

TASA, Vicenta; BODOQUE, Anselm. *La igualtat de les llengües a l'administració: un pro-*

blema per resoldre. València: Generalitat Valenciana, 2019.

TASA, Vicenta; BODOQUE, Anselm. *Consum, comerç i llengües. Polítiques públiques i jurisprudència referencial*. València: Generalitat Valenciana, 2020.

TONIATTI, Roberto. «Minoranze e minoranze protette: modelli costituzionali comparati», a Tiziano Bonazzi y Michael Dunne (ed.), *Cittadinanza e diritti nelle società multiculturali*, Bologna: Il Mulino, 1994.

TONIATTI, Roberto. *Il Trentino quale laboratorio del diritto delle diversità: Le «piccole minoranze» come minoranze garantite*, a Jens Woelk, Simone Penasa, Flavio Guella (ed.), *Minoranze linguistiche e pubblica amministrazione. Il problema dei piccoli numeri. Modello trentino e esperienze comparate*. Pàdua: CEDAM, 2014.

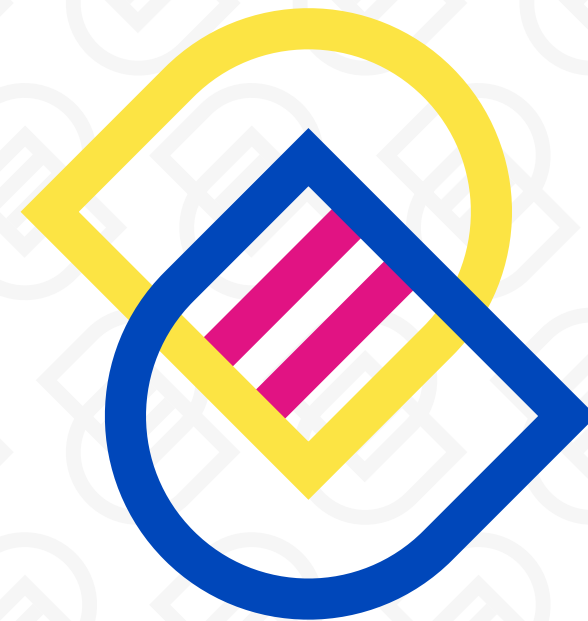
TONIATTI, Roberto (ed.). *Minoranze linguistiche e revisione statutaria: spunti di diritto comparato per una valorizzazione del «fattore minoranza» quale vettore propulsivo dell'identità regionale*. Trento: Università degli Studi di Trento, 2017.

TOSO, Fiorenzo. *Le minoranze linguistiche in Italia*. Bologna: Il Mulino, 2008.

TREMUL, Maurizio (ed.). *Analisi, applicazione e sviluppo della tutela delle Minoranze in Italia e Slovenia*. Koper/Capodistria: Unione Italiana, 2015.

TUSON, Jesús. *Los prejuicios lingüísticos*, Barcelona: Octaedro, 2010.

UNESCO. *Atlas of the World's Languages in Danger*, 2010. <http://www.unesco.org/languages-atlas/>

**Càtedra de
Drets Lingüístics**

